

HRVATSKI STRIP 1990-IH: ETNOLOŠKI ASPEKTI

ANDREA MATOŠEVIĆ

Monte Magno 13
52100 Pula

UDK: 741.5(497.5)"199"

Kategorija: Prethodno priopćenje

Primljeno: 10.07.2004.

Prihvaćeno: 10.05.2005.

"Strip funkcionira kao zrcalo koje upija, reflektira, prevodi i iznevjeruje svjetlo koje dolazi od onoga što ga najviše privlači: kino, televizija te popularna književnost. Stripovi su veliki prevoditelji i indikatori imaginarnog, njegovih fragmenata, rubova i globalnih promjena. Stoga nije teško zaključiti da su dinamički procesi stripa usko vezani za promjene u "srodnim" sustavima u univerzumu medija, te da njegove teme i načini na koje ih prenosi proizlaze iz ponovnog pisanja ili crtanja, probavljanja ili odbijanja onih tema i informacija koje se pojavljuju ili su čitljive između redaka u ostalim medijima" (Gino Frezza "La macchina del mito tra film e fumetti").

Članak analizira osam publiciranih stripova u Hrvatskoj 1990-ih godina, koji su sva pronađena građa koju je autor uspio skupiti. Tematski se mogu podijeliti u tri skupine: superheroji, antijunaci te stripovi s porukom.

Cilj je bio pokazati da strip na sebi svojstven način apsorbira teme kojima se bave ostali mediji. Dakle, u ovom slučaju, ratište, imidž ratnika i neprijatelja ali i svojevrsna idealizacija povijesti Hrvata, gdje su oni mahom prikazani kao mudriji, dovitljiviji i učeniji ili jednom riječju: bolji od naroda s kojima su dolazili u kontakt, biti će dominantne teme kojima su se bavili autori. Stoga će nas hrvatski ratni strip podsjetiti na već viđeno, dakle ono "naše" ili "lokalno" na što se nadovezuju elementi pop kulture, politike i povijesnog revizionizma, pa ih je moguće gledati i analizirati kao propagandne uratke za "mlađe" u kojima se može otkriti "refleksija" kolektivnog imaginarija devedesetih godina u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Hrvatska / strip / 1990-e

UVOD: ZAŠTO STRIP?

U hrvatskim se medijima tijekom rata 1990-1995. puno pisalo i govorilo o izgledu hrvatskih vojnika. Najčešće su bili "inteligentni mladići

urbana lika", odrasli pod utjecajem kulture Zapada (Horvat-Pintarić, 1991:59). Vojnici snažnih vojski Zapada bili su im uzorom na bojištu. Po završetku ratne operacije "Oluja" u ljeto 1995. godine hrvatski su mediji, primjerice, izvijestili o briljantnoj zemlja-zrak operaciji, "koja je u svemu dostojna modela kojim se inspirirala, to jest onoga koji se zbio 1991. u iračkoj pustinji" (Pirjevec, 1991:496). Takva je medijska slika, barem dijelom, željela govoriti u ime mlade i moderne države, ali i u ime nepomirljive civilizacijske različitosti sukobljenih strana. Da je doista riječ o nečemu važnome svjedočio je i dokumentarni film *Sinovi oluja*, čiji su autori, među ostalim, naglasili: "Izgled jedne vojske samo je naizgled površna i nebitna činjenica. Iz njega se može iščitati mnogo toga bitnog: uzori, povijest, ambicije, kvaliteta čak i ustroj. Svjetski vojni analitičari nakon Oluje bavili su se stoga izgledom Hrvatske vojske jednako detaljno kao i strategijom bitke. Sami su priznali da ih je novi vizualni identitet Hrvatske vojske iznenadio i rekao im mnogo o njenoj stvarnoj snazi i bliskosti s vojskama zapada" (IEF video 415 u Senjković, 2002:213). Tema je različitosti sukobljenih strana zaokupila i mnoge analitičare ratne ikonografije, poput povjesničara umjetnosti Vere Horvat-Pintarić i Zvonka Makovića. Tako je Horvat-Pintarić u članku s kraja 1991. godine opisala one "koji su se angažirali u obrani Hrvatske" kao mlade ljude odrasle uz satelitski MTV program, američke ratne filmove i stripove. Stoga, za nju, oni i nisu mogli upotrijebiti ruske kalašnjikove ili odjenuti "istočnonjemačke zimske jakne kojima ih (...) opskrbljuje država". Umjesto toga, na svoj su se trošak opskrbljivali u Nato-shopovima ili putem oglasa u *Večernjem listu* čime su, ustvrdila je autorica, demonstrirali svoj "otklon od stila i ukusa HDZ-a". Maković je, nakon što je u katalogu jedne od izložbi fotografija s ratišta nabrojio osobitosti izgleda hrvatskoga vojnika, zaključio u sličnom tonu: "Zaista, bilo je tako malo zajedničkog među sukobljenim stranama (...)" (Horvat-Pintarić, 1991:59; Maković, 1992).

Navedeni su citati iz tekstova dvoje analitičara zapravo odslici medijskih slika (Horvat-Pintarić je pisala po uvidu u još neobrađeni filmski materijal s banijskoga ratišta) u kojima je hrvatski ratnik bio nalik američkima u Coppolinoj "Apokalipsi danas" i gdje su *Ray Ban* naočale, traperice, mladenačke "neobavezne" frizure i rock- ili punk-glazba bili snažni označitelji identiteta kojemu su prijetile crne šubare, gusle i sivomaslinaste uniforme.

Da se takva medijska slika temeljila, barem dijelom, na stvarnosti ratišta kazuju, možda bolje od ostaloga, alternativne oznake hrvatskih vojnih postrojbi objavljene u trima knjigama *Hrvatskog ratnog znakovlja*. Ondje su, naime, među oznakama popularnih hrvatskih *Tigrova*, *Vukova* i *Gromova* svoje mjesto našle i oznake postrojbi poput *Atomskih mrava*, *Muha s proširenim venama* ili *Crnih mambi*. Gotovo su se sve manje formacije pored službenih vojnih oznaka i nazivlja koristile alternativnim imenima i označavale alternativnim oznakama, iz čega je moguće saznati o "alternativnim aspektima vojničkog života na bojišnicama", onome teško opisivom amalgamu identiteta koji je nastajao "u hodu", kada se u "mirnodopske identitete" upisao novostečeni identitet ratnika. Kada su se posredovale medijima, te su slike, kao što je zaključila Reana Senjković u knjizi kojom istražuje aspekte identiteta mlade hrvatske države, mogle djelovati kao "... neporecivo istinite, činile su se nepovezivima s idejom rata, djelovale su infantilno i miroljubivo, udaljeno od predodžbe podivljalog i zaostalog Balkana ogrezlog u krvi" (Senjković, 2002:213).

Takav se lik modernog hrvatskog ratnika predstavio i u mediju stripa, dakle upravo onomu mediju koji je "oglednome hrvatskom ratniku" obilježio djetinjstvo. Ipak, u Hrvatskoj je, koliko mi je poznato, u doba rata 1991.-1995. tiskano tek sedam stripova koji tematiziraju taj rat. Valja imati na umu da je strip medij brojem svojih konzumenata značajno marginalniji od televizije, novina ili radija. Strip, međutim, raspolaže posebnim i od ostalih medija dijelom različitim kreacijskim mogućnostima, pa mi se zadaća analize slike ratišta i, posebice, slike ratnika kakva se nadaje iz toga materijala učinila posebno zanimljivom.

Riječ je o sljedećim stripovima:

"Superhrvoje" (predbroj u dodatku "Profil" i prvi broj samostalno, *Nedjeljna Dalmacija* 1992): na samome početku Domovinskog rata Nijemcu Hrvoju Horvatu, povjesničaru, sinu hrvatskih iseljenika, iz Hrvatske stiže neobična pošiljka: kameni kipić. Pošiljatelj je prijatelj iz djetinjstva, Stjepan. Hrvoje u tome prepoznaje simbolički poziv domovine. Ne čekajući, pozdravlja djevojku Hildu i odlazi u ratom zahvaćenu Dalmatinsku zagoru. Ondje, za vrijeme jednog od neprijateljskih napada, poprima nadnaravne moći, postaje "čovjekom od kamena", koji se koristi "silom kamena" da bi se suprotstavio neprijatelju. Najavljeni nastavak ovoga stripa nije tiskan.

"Mudraci" (*Plavi Zabavnik* 1992): U prvom je dijelu središnji lik Žutokljunac, mladić tek pristigao na ratište. Da bi umirili njegovu napetost, suborci mu, kroz šalu, prepričavaju proživljene ratne događaje. U nastavku borac s nadimkom Divljak pobjeđuje vod četnika.

"Čistači" (*Plavi zabavnik* 1992): Vodu Hrvatske vojske pridružuje se žena, ratnica, imenom Nada.

"Savjest" (*Plavi zabavnik* 1992): Mladić Marko odlazi na teritorij pod kontrolom Jugoslavenske narodne armije (dalje: JNA) kako bi posjetio majku u bolnici. Vojnici JNA ga zarobljuju i prisiljavaju da puca po jednom od hrvatskih gradova. Odbivši ih i nakon što u tučnjavi oduzme život pretpostavljenom, i sam pogiba.

"Vatreno pranje" (*Plavi Zabavnik* 1992): Nakon napada jugoslavenskih aviona posada turističke letjelice nastoji pogoditi neprijateljske položaje nekonvencionalnim oružjem † perilicom rublja punjenom eksplozivom.

"Priča o kacigi" (*Plavi Zabavnik* 1992): Hrvatska vojska je ponovno zauzela položaje i neprijatelja natjerala u bijeg.

Uz spomenute, u analitički ću korpus uvrstiti još dva stripa koji se † iako radnju smještaju u daleku prošlost i tiskani su izvan vremenskoga okvira rata u Hrvatskoj † † oslanjaju na srodan imaginacijski okvir:

Andrija Maurović, "Seoba Hrvata" (1990 [1943/44]): Riječ je o doživljajima neustrašivog kneza Radoslava, koji je oko 600. godine pošao u potragu za domovinom ne bi li zadobio ljubav lijepe Sunčice, koja se obvezala postati ženom onoga junaka koji Hrvatima pronađe plodnu zemlju.¹

Talijančić Boris, "Borna † Jesen Avara" (1996): Jednoga su dana 596. godine mladi hrvatski ratnik Borna, German Alarik i još nekoliko njihovih prijatelja lovili bizone na području Rimske Panonije. Uхватili su ih Avari, koji su kontrolirali taj prostor. U svađi, nehotično, Borna ubija Kajana † sina velikog Kana. Zajedno je s ranjenim Alarikom osuđen na bijeg i skrivanje pred osvetom. U prvih je mjesec dana prodano 2000 primjeraka ovoga stripa.²

¹ Taj je strip premijerno objavljen u tjednom listu *Zabavnik*, koji je izdavala Promičba Ustaške Mladeži te, kako navode Krulčić i Neugebauer: "Sve od 1945. godine donedavno, dok je stvaralaštvo i izdavaštvo u Hrvatskoj i Jugoslaviji bilo u izravnom dosluhu s politikom, pa i s politikanstvom, ovaj strip se nalazio u skupini nepodobnih, zabranjenih, prečutkivanih, odnosno nepoželjnih djela [...] Činjenice da je strip objavljen u jednom od listova NDH-a i da tematski pripada djelima iz područja nacionalno-povijesne provenijencije, bile su, izgleda, dovoljne da 'Seoba Hrvata' sve do sad bude nedostupna poslijeratnim generacijama čitateljske publike" (Krulčić, Neugebauer, Uvod u strip "Seoba Hrvata", 1990:3).

² <http://comics.cro.net/inter02.html>

HRVATSKI STRIP I RAT U HRVATSKOJ 1991.-1995.³

Interpretaciju rata u Hrvatskoj 1991-1995. godine, kakvu je ponudio hrvatski strip, odražava *mainstream* sliku, čije su putove ka konzumentima uvelike utrljali drugi mediji. Početkom 90-ih počeli su izlaziti stripovi čija se tematika doticala ratne svakodnevice, a indikativno je izlaženje stripova koji "ponovno otkrivaju" hrvatsku povijest i time ulaze u širi okvir traženja ili ponovnog otkrivanja hrvatskoga identiteta.

Dalmoš, Padobranac, Divljak, Nada, Marko, Hrvoje Horvat, Škombra, Bare, Žuto-kljunac i Pjer imena su i nadimci junaka hrvatskog "ratnog stripa". Mnogi su pripadnici Zbora narodne garde a svi se, na ovaj ili onaj način, bore za hrvatsku zemlju. Domovina je i u "Seobi Hrvata" prikazana kao najviša vrijednost i "san" hrvatskoga naroda, sve od sedmoga stoljeća, kad je knez Radoslav, kojega Sunčica, odabranica njegovog srca, podsjeća na "... staru prošlost Hrvata, dok su još bili na visoravnima Irana" obećao: "Idem na put, borit ću se sa zmajevima i hodbama, naći ću Hrvatima novu domovinu". I vjerni Bornin germanski prijatelj Alarik, jašući Rimskom Panonijom 596. godine, pripovijeda o tome da je "(...) čuo o jednoj još ljepšoj zemlji dole na jugu. Nalazi se na obalama velike vode. Toliko velike da joj kraja ne možeš vidjeti. Da mi je otići tamo. Eh..." (Maurović, 1990).

Hrvoje Horvat u stripu "Superhrvoje", nakon što je osvijestio svoju misiju i svoje nadljudske osobine, tvrdi: "Ja sad točno znam svoj zadatak... moram osloboditi zemlju od ovih strašila... ja to i mogu i moram napraviti... jer ja nisam više običan čovjek... ja sam SUPERHRVOJE". Priča je to o "najvećoj hrvatskoj legendi", koja objašnjava misterij čudesnog kamenovanja četničkih tenkova. U četničkom se napadu ranjenom Hrvoju ukazuje hrvatski pleter u kamenom reljefu u čemu on prepoznaje "snažan telepatski poziv koji kao da šapuće njegovo ime". Ukazuje mu se i kameni čovječuljak, čuvar tajne kamena, koji je na njega čekao devet stotina godina. Prihvativši ono za što je predodređen, zbog čega su poginuli njegovi roditelji, sklanjajući ga od jugoslavenskih vlasti, Hrvoje postaje glavnim akterom "ključne stranice u povijesti njegove napaćene zemlje", jer on je "čovjek koji čelik i željezo može pretvoriti u prah" (Listeš, Ercegovac, 1992).

³ Strip je kao medij u Hrvatskoj rođen sredinom tridesetih godina dvadesetoga stoljeća (ne računajući njegove rane oblike usko vezane za razvoj karikature) s pojavom prvog broja zabavnog i ilustriranog tjednika *Oko* (6. srpnja 1936). Taj će se tjednik, nakon financijskih poteškoća, sjediniti s tjednikom *Mickey strip*. Tu će svoje radove objavljivati Andrija Maurović, Walter i Norbert Neugebauer ili Fuis. No jugoslavenski, a s njime i hrvatski strip, osim novčanih imao je nakon 1945. godine i drugih ozbiljnih problema: "Već 5. siječnja 1946. godine u *Borbi* je objavljen veoma oštar komentar na ponovno javljanje stripa u našem društvu. Slično intonirani napisi ubrzo su izašli i na stranicama omladinskog lista *Mladost*. Strip je tako proglašen za nepoželjnu pojavu i praktično uvršten u spisak zabranjenih stvari. Odmah nakon toga prestala su izlaziti sva postojeća izdanja (...)" (Krulčić, 1984:9). Strip će ponovno oživjeti početkom 50-ih, a već početkom 1953. počinje izlaziti tjednik *Plavi vjesnik*, koji mnogi poznavatelji devete umjetnosti smatraju najvažnijim izdanjem u povijesti hrvatskog stripa. Ovdje objavljuju Maurović, Julio Radilović-Jules, Žarko Beker, braća Neugebauer, Otto Reisinger, Zvonimir Furtinger i dr. Oko omladinskog lista *Polet* godine 1976. se okuplja skupina mladih crtača, koja će kasnije biti jezgra "Novog kvadrata": Radovan Devlić, Mirko Ilić, Igor Kordej, Krešimir Zimonić, Krešimir Skozret, Ninoslav Kunc, Joško Marušić, Emir Mešić i Nikola Kostandinović.

Junaci ili bolje rečeno antijunaci u "Čistačima", "Mudracima", "Vatrenom pranju" ili "Savjesti" nemaju izraženu volju, determiniranost i hrabrost epskih razmjera kao što je to s Radoslavom, Superhrvojem i donekle s Bornom. Oni nisu neuništivi i muče ih sasvim ljudski, "mali" problemi. Drugim riječima, sličniji su običnim ljudima, momcima i djevojkama s obližnjeg zidića koji su urbanu vrevu zamijenili ratnom. Značajno je i to što se ni u jednom od ovih stripova, za razliku od "Superhrvoja", "Borne" i "Seobe Hrvata", ne spominju niti hrvatski toponimi niti puna imena glavnih aktera. Riječ je, dakle, o svojevrsnoj generalizaciji kojom je izbjegnuta prednost u smislu "istinitosti" priče. Ovi su junaci često uspješni u obavljanju svojih zadaća kao što su čišćenje grada od snajperista ("Čistači") ili oslobađanje sela ("Priča o kacigi"). Njihovi su uspjesi ponekad slučajni ("Mudraci"). Ono što su za Superhrvoja natprirodna moć, kneza Radoslava neustrašivost i snaga, a za Bornu hrabrost i dovtljivost, to su za Žutog, Pjera i Divljaka ("Mudraci") brzopletost i sreća; za Marka ("Savjest") je to njegova savjest, a za Čistače Nada. Dok će Superhrvoje bez straha, da bi ih porazio nakon što ih je upozorio, sam skočiti među četnike i odgovoriti im "jedinim jezikom koji oni razumiju... jezikom sile", Divljaku će za isti učinak, drugim sredstvima, biti potrebna ÷ neopreznost. I "Vatreno pranje" opisuje slučajnog junaka. Naime, dok se u prvom kvadratu stripa jugoslavenski ratni avioni obrušavaju na naselje, već je u sljedećim kvadratima protunapad hrvatskih junaka turističkim avionom. Neprijateljske će položaje pokušati pogoditi perilicom rublja punom eksploziva, no naprava će se zaglaviti, a jednom od boraca će pritom i pozliti.⁴ Povraćajući s visine po glavi neprijateljskog zapovjednika, on će zadati dvostruki udarac.

U stripovima "Savjest" i "Čistači" situacija je drukčija: ovdje glavni likovi utjelovljuju neku od pozitivnih ljudskih karakteristika ili osjećaja. No glavna odlika koja ove stripove odvaja od ostalih jest to što nemaju tzv. *happy end*. U "Savjesti" je sam naslov ključ za čitanje. Pratimo Marka, mladića koji iz grada odlazi na okupirana područja da bi posjetio bolesnu majku te pada u ruke vojnika JNA koji ga prisiljavaju da iz haubice gađa grad. Marko odbija pa mu neprijatelj prijeti pištoljem. U naguravanju ubija neprijateljskoga zapovjednika, ali i sam pogiba, ne pregazivši svoju savjest. Za razliku od "Savjesti", gdje žrtvovanje pojedinca naglašava neprijateljevu amoralnost, u "Čistačima" žrtvovanje funkcionira kao posredovanje onoga osjećaja koji zadnji umire ÷ nade. Naime, nakon što pristupi jednoj od postrojbi Zbora narodne garde, mlada djevojka kojoj ne saznajemo ime sa suborcima kreće u akciju zbog djelovanja snajperista u gradu. Snajperist pogađa vođu skupine koji, umirući, odbija odmazdu. Djevojka, da bi ispunila njegovu posljednju želju, otkriva svoje ime: Nada. Muškarac ÷ žrtva i žena ÷ nada ovdje utjelovljuju vrijednosti iza kojih se ispisuje poruka o u ratu napadnutoj domovini. Da se za neke stvari vrijedi žrtvovati misli i Radoslav koji, opisujući svojem narodu zemlju

⁴ Vidimo da se ovdje, kao i kod Divljaka iz *Mudraca*, govori o slabostima junaka koje ih dovode do neugodnih situacija, zahvaljujući kojima oni ipak uspješno rješavaju problem i zaključuju situaciju na štetu neprijatelja. Mislim da je zbog istih tih "slabosti", koje osim što podrazumijevaju simpatičnost, iznad svega podrazumijevaju ljudskost, moglo doći do višeg stupnja empatije i poistovjećivanja između čitatelja i imaginarnog junaka.

koju je pronašao, kaže: "Našao sam zemlju, koja je slična raju. Za tu zemlju, za našu buduću domovinu, isplati se prolijevati krv" (Maurović, 1990).

Nameće se zaključak da je ovdje analizirane stripove moguće podijeliti u tri skupine. Prva bi skupina bila ona kojoj su uzor superjunaci (knez Radoslav, Superhrvoje i donekle Borna). Junaci su tih stripova posvećeni svojoj zadaći, neustrašivi i ustrajni u ostvarenju onoga što najčešće nazivaju svetim ciljem. Čitatelj neće saznati o njihovim slabostima i strahovima, a ako se i spominju (ali se ne akcentiraju), onda je to radi ostvarenja cilja. Junake iz stripova druge skupine, koje sam nazvao "antijunacima", karakterizira jednostavnost: oni se izgledom, držanjem i načinom komunikacije malo razlikuju od običnih ljudi sada suočenih s ratnim iskustvom. Simpatični i ležerni, uspješno se nose i s najtežim situacijama u čemu im, najčešće, pomaže sreća. Treća skupina stripova čitatelju šalje posebne, drukčije poruke: poruke o žrtvovanju u zaštiti nevinih ili poruke nade u skori kraj rata i pobjedu.

Nadalje, većinu likova povezuje volja za učenjem, želja za ovladavanjem novim znanjima. Naime, dok Hrvoje Horvat u slobodno vrijeme "proučava i piše knjige o hrvatskoj povijesti, te se svako toliko konzultira o njima sa svojim prijateljem Stjepanom, koji je unatoč teškoj situaciji u obitelji uspio jer je zaposlen kao prevoditelj te govori čak pet jezika", Borna, mladi hrvatski borac u stripu "Jesen Avara", čija se radnja zbiva 596. godine, čita, piše i govori latinski. Na isti je način prikazan i knez Radoslav, čija je najvažnija osobina, pored hrabrosti, odlučnosti i osjećaja za zajednicu "velika želja za učenjem i stjecanjem novih saznanja" (Neugebauer, 1990:6). Taj će mladi junak, dolazeći u dodir s raznim narodima, učiti od njih tehnike koje on i njegov narod još ne poznaju. Od divljih Amazonki naučit će tehniku jahanja, a od Rimljana tehnike brodogradnje i suvremenog načina ratovanja koje će potom prenijeti svojim sunarodnjacima. Osobine Radoslava, Borne i Superhrvoja ovdje ujedno opisuju osobine hrvatskoga naroda. Hrvati su, dakle, miroljubiv narod, sklon učenju. Takvi su sve dok se ne ugroze njihova sloboda, njihovi životi i njihov teritorij. Uvod u "Seobu Hrvata" govori tomu u prilog: "Radovanović je smislio priču u kojoj je problem junaka (...) konkretizirao i u njegovu životopisu, koji pratimo od njegove osamnaeste godine do duboke starosti, koji simbolizira čitavo hrvatsko seljenje, značaj i dušu hrvatskog naroda u to doba (...) Radoslav je barbar koji dolazi iz mraka, a koji teži svjetlu, što naposljetku i ostvaruje. Njegova je sudbina determinirana i postaje sudbina naroda" (Isto). Nadalje, u "Superhrvoju", na tlu "Svete zemlje", kameni čovječuljak poručuje glavnomu junaku: "... vrijeme je da ispuniš san svojih roditelja i milijuna onih koji su pali za lijepu našu sanjajući tvoj dolazak". U Hrvoju se, dakle, utjelovljuju sve želje i težnje hrvatskoga naroda, no Hrvojeve su vrline ujedno vrline njegovih sunarodnjaka: iako nadmoćniji od neprijatelja, on napada tek nakon upozorenja, nakon što "jednim udarcem [šake] izazove zemljotres", nakon što dobro razmisli o situaciji u kojoj se našao: "Pucaju još žešće... nisu razumjeli moju opomenu... oči im i dalje sjaje od silne mržnje..." (*Slobodna Dalmacija*, "Superhrvoje", lipanj, 1992:79). I Borna će napasti tek kada neće biti drugoga izlaza. Nakon svih avantura on razmišlja o osjećaju koji ga obuzima kad je prisiljen ubijati: "Sve je završilo sretno po Bornu, ali mu je ipak ostao gorak okus u ustima. Nije

volio ubijati. Na žalost, bio je prisiljen na to. Morao je obraniti svog prijatelja i sebe. Ha, uostalom zar i ovaj jastreb to ne radi iz potrebe? Hmmm... da, tako je. Ipak, radije bih bio jastreb, bar me tada ne bi obuzimali ovakvi osjećaji poslije bitke!" (*Školske Novine*, "Borna † Jesen Avara", 1996:48).

Dakle, okrutnost ne pripada opisu naših junaka: oni svaku situaciju nastoje riješiti mirnim načinom i ne napadaju prvi, ne traže ni osvetu za svoju smrt, kao što je prikazano u "Čistačima", gdje smrtno ranjen junak posljednjim povikom zaustavlja pucanj iz Nadine puške: "NE! Nemoj! Gotovo je! Ostavi ga, GOTOVO JE!!!" (*Plavi Zabavnik*, "Čistači", 1992:31). Ista se plemenitost hrvatskoga ratnika proteže i kroz "Seobu Hrvata", gdje je Radoslav uvijek spreman na vlastitu žrtvu da bi svojem narodu osigurao sreću/domovinu. Superhrvoje, iako "odabran" jer "njegovi srce i duša su čisti", domovini prinosi najveću žrtvu, onu svojih roditelja "koji su dali svoje živote da ne bude otkriven", svoj dosadašnji lagodan život s ljupkom Hildom koja "... želi dom, porodicu i muža koji ne luta...", a na kraju i najboljeg prijatelja Stjepana.⁵ U tim je motivima žrtve moguće prepoznati refleksiju onoga što je Županov nazvao "hrvatskom nacionalnom mitologijom" (Županov, 2002). I Obrad Kosovac se obratio istomu repertoaru kad je u *Plavom zabavniku* pisao o hrvatskoj povijesti kao povijesti borbi za obranu domovine:

Povijest kazuje neprojenim primjerima da je hrvatskoj zemlji, tom otoku ljepote i mirnih, radišnih ljudi, rijetko bilo suđeno da bude oaza mira i spokoja. Hrvati su morali neprestanom borbom i žrtvama odolijevati mnogim grabežljivcima koji su bacali oko na njihovo tlo. Kad je Europa bila u trzajima, Hrvatska je osjećala njezine grčeve, kad su se grabili Istok i Zapad, uz hrvatsku su među pucale provalije, koje su nepremostivo dijelile dva zakrvljena svijeta. Pa ipak, hrvatska je desnica odolijevala svim napadima i iskušanjima. Reklo bi se: hrvatsko je deblo opstojalo, samo mu se u nedaćama lomilo debelo granje! (Kosovac, 1992/3:24).

No, kao "Mit † pokretač ne može funkcionirati nijedan drugi mit osim mita pobjednika (...) Imajući na umu takvo nasljeđe u političkoj mitologiji operacija Oluja značila je nešto novo: prvi put su na prvom mjestu autonomni nacionalni ciljevi i prvi put se stvara mit pobjednika, a ne mit gubitnika" (Županov, 2002). Slična je bila, vjerujem, namjera autora stripa "Superhrvoje": stvoriti mitologiju pobjednika koristeći se likom koji staje na kraj devetstoljetnoj nepravdi. Hrvoje se koristi nadljudskom snagom koju crpi iz kamena, žrtvuje se da bi obranio i oslobodio zemlju od "novovjekih Huna".

I ovdje je hrvatski narod prikazan kao homogen, njegovi su pripadnici međusobno solidarni, spremni pomoći i nepoznatima. Tako će vozač autobusa na relaciji Zagreb † † Ulm odbiti novac kojim Hrvoje Horvat želi zahvaliti što mu je donio paket iz Hrvatske:

⁵ Motiv je hrvatske žrtve u svojim govorima često tematizirao prvi hrvatski predsjednik, Franjo Tuđman: "Hrvatski narod neće više biti primoran kao što je bio primoran u prošlim desetljećima i stoljećima, da odlazi u daleki svijet, u nepovoljne klimatske i političke uvjete da tamo traži rješenje za svoj kruh, da tamo traži rješenje za svoje obitelji (...) čuvajmo to djelo, razvijajmo ga na čast i ponos budućih naraštaja koji više neće morati ginuti, koji više neće morati čamiti u tamnicama kao što su naši djedovi i očevi morali, kao što smo mi morali do prije dvije godine" (*Slobodna Dalmacija*, 25. svibanj 1992.).

"Ma dajte, čovječe, što vam je... ja ne naplaćujem usluge prijateljima". Ovu gestu podcrtava izgled vozačeve kravate, koja sva u uzorku šahovnice, otkriva njegovu nacionalnu pripadnost. I Hrvoje osjeća da bi morao učiniti više za svoju domovinu: "Osjećam se prilično glupo... mislim da sam ja trenutno jedini... čovjek na svijetu koji ne ŠALJE, nego PRIMA... pakete iz Hrvatske" (*Slobodna Dalmacija*, "Superhrvoje", 1992:83). I Borna, iako ga progone opasni i brojčano nadmoćni Avari, odlazi u okupirano hrvatsko selo kako bi pronašao vidara i dobio ljekovite masti i trave čime će spasiti teško ranjenog Alarika.

Hrvoje i njegovi prijatelji (Hrvojeva djevojka Njemica Hilda, pripadnici mirovnih snaga James Logan i Rodger Powell te novinari Ursula i Willy) i svojim su izgledom mnogo drukčiji od neprijatelja, raščupanih divljaka, ljudskih karikatura koje ne znaju niti riječi engleskog.

NEPRIJATELJI

Usporedno sa stvaranjem slike takvog dobroćudnog i pravednog hrvatskog ratnika, oblikovala se i slika njegova neprijatelja. I ona je nalik slici neprijatelja kakvu su prikazivali ostali mediji, pa se može pretpostaviti da je strip slijedio već modeliran kolektivni imaginarij, smještajući svoje likove u lako prepoznatljive kategorije. Pritom se u prvom planu našao izgled da bi asociirao neprijateljevu civilizacijsku zaostalost. Naravno, nisu u svim stripovima neprijatelji prikazani na isti način, no uvijek su "likom i djelom" suprotni "našim momcima". U borbama jedan na jedan dobri junaci neće udarati ispod pasa za razliku od neprijatelja koji će svoje prljave postupke nazivati "starim srpskim lukavstvom" (*Slobodna Dalmacija*, "Superhrvoje", 1992:85). Povjesničar Raoul Girardet je, pišući o političkim mitovima i mitologijama, zaključio slično: "Tema Spasitelja, sudbinski predodređenog vođe stalno će se sretati u sprezi sa simbolima pročišćenja: iskupitelj je junak koji oslobađa, presjeca okove, ubija čudovišta, suzbija i tjera zle sile" (Girardet, 2000:18). Onaj koji je na drugoj strani prljav je i smrdljiv, nalik zvijeri, gmiže i šulja se, pruža svoje ljigave pipke šireći zarazu i puštajući otrov. Upravo su takvima prikazani Superhrvojevi neprijatelji: Hromi Daba, agent JNA u Njemačkoj, Jova, konobar u jednom restoranu u Ulmu, general Kašikara i pripadnici četničkih postrojbi. Oni napadaju i ubijaju slabije naslađujući se, ali kad im se Hrvoje suprotstavi, ne pružaju otpor nego bježe.

Svoj obol stvaranju slike neprijatelja dala je politička retorika te mediji koji su svakodnevno svjedočili o različitosti i nekompatibilnosti Hrvata i Srba, a da je riječ o svojevrsnom standardu u opisu neprijatelja kazuju i mnogi ulomci iz hrvatske ratne autobiografske proze:

Ali ono što cijeloj priči o četničkoj predsezoni daje posebnu boju, jest njihov odnos prema kupaonicama: iz njih je razmjerno malo toga ukradeno (...) one kupaonice koje su stradale, tako su temeljito razbijene i popaljene da podsjećaju na krš kakav smo inače viđali samo po crkvama; uništavane su baš kao mjesta s nekom otajstvenom,

kultnom namjenom. B. priča kako su u jednom od ovdašnjih hotela četnici najprije štangama porazbijali sve umivaonike i školjke, a onda su mjesec dana srali u nekoj sobi na dnu stubišta. (...) u spomenutoj podrumskoj prostoriji oni su mogli kenjati u društvu, zajedno više njih, okrenuti licem jedni prema drugima, u krugu koji se zbog nužde iz dana u dan sve više sužavao zbijajući tako junake u jedan od arhajskih simbola zajedništva u kolo (usp. Cvetnić, 1997:6; Šehović, 1994:99, 103).

U "Superhrvoju" četnike odaje i jezik kojim se koriste. Tako će pod "bunom hrvatskog kamenja" jedan od njih, krezub i bradat, pretočiti svoju paniku u riječi "Bežimo jebote!" (*Slobodna Dalmacija*, "Superhrvoje", 1992:65). S tezom da je psovka svojstvena srpskom a ne hrvatskom narodu složio bi se i don Anto Baković, tada pomoćnik ministra za duhovnu i demografsku obnovu, osoba kojoj se početkom devedesetih u medijima davalo puno prostora: "Naš je narod počeo učiti psovku od 1918. iz kasarna srpskih đenerala, pa onda kasnije iz televizijskih drama, posebno beogradskih. Poznato je za srpski jezik da je Vuk Karadžić među svojim sabranim djelima izdao i zbirku psovki. Prema tome psovke se smatraju literarnim blagom srpske kulture. Ono što je za Hrvate sramota, to je za njih blago. Tako smo mi naučili bezbroj tih psovki: treba našem čovjeku kazati da to nije blago hrvatskog jezika. To su nam okupatori nametnuli, pa kad smo se riješili okupatora vojnički i politički, dajmo se riješimo njihova vokabulara" ("MI" u Katoličko glasilo, u *Slobodna Dalmacija*, 18. travanj, 1992).

Neprijatelj, kao u "Čistačima", ubija iz zasjede: starčić s naočalama u invalidskim kolicima obraća se hrvatskim junacima: "NE PUCAJTE! Nemam je nikakve veze s ovim! Ja sam invalid!" (*Plavi Zabavnik*, "Čistači", 1992:30), a već u sljedećem kvadratu puca i ubija vođu postrojbe. Taj čin dodatno označuju i naglašuju simboli mrtvačke glave i petokrake zvijezde. I ovdje im se suprotstavlja latinski križ. Naime, gotovo da nema, među ovdje analiziranim, stripa koji ne prikazuje tu amajliju hrvatskog vojnika ovješenu oko vrata s krunicom, zakvačenu na kapu ili uniformu.

I strip je, dakle, dao svoj prinos "demonizaciji neprijatelja". Hrvatski je strip iz doba Domovinskoga rata četnike i vojnike JNA prikazivao kao hladnokrvne ubojice i rušitelje crkava, no i drugi je broj srpskih *Kninđi* prikazao Hrvate kao Srbobojice.⁶ Isto zaključuje Xavier Bougarel u knjizi u kojoj istražuje međudnose stoljetnog suživota na ovdašnjim prostorima, te u poglavlju posvećenom srpskim i bosanskim crtanim herojima piše: "Naši su junaci gotovo uvijek malobrojniji u borbi s tim podlim i monstruoznim neprijateljem i izvlače živu glavu zahvaljujući inteligenciji i sposobnosti" (Bougarel, 1998). U hrvatskom stripu je to tako s Divljakom iz "Mudraca", koji sam svlada cijeli

⁶ Tako će ustaša Ante Jelić uvijek nositi sa sobom "srbosjek", a njegov će suborac, kujući planove kako napasti Kninsku tvrđavu, reći: "Za Srbe nema milosti! Nož, metak, konopac! Lijepu našu moramo osloboditi od smrada balkanskih cigana (...) Samo mrtvi Srbi su dobri Srbi" (*Politika*, "Knindže" u Vitezovi Srpske krajine, br. 2, novembar 1991. Još slikovitije u bosanskim "Zelenim beretkama" tiskanima u Zagrebu 1994., junakinja Ankica nabraja užase počinjene nad nesrpskim stanovništvom: "... Četnici su upali u bjeljinsku džamiju za vrijeme Teravi Namaza na 27. noć Ramazana i poklali više od sedamdeset vjernika (...) I svuda isti metodi... pobiti i protjerati nesrpsko stanovništvo... u Foči su tvoji istomišljenici igrali nogomet s glavama ubijenih Muslimana..." (Biblioteka "Gorčin", "Zelene Beretke", br. 1., april 1994.).

vod neprijatelja, dok u "Vatrenom pranju" vojno nadmoćniji neprijatelj gubi bitku i obraz zahvaljujući dovrtljivosti i hrabrosti junaka.

No, neprijatelj nije samo brojniji, on je i mnogo bolje opremljen. U predbroju "Superhrvoja" prikazani su vojnici JNA kako tenkovima ruše selo i gađaju crkveni zvonik, dok će, u prvom broju, upravo neprijateljski tenkovi prvi stradati u "Čudesnoj buni hrvatskoga kamenja", pa će pukovnik James Logan prizor nazvati "Grobljem tenkova". U "Vatrenom Pranju", dok improvizirani ratni avion nadlijeće neprijateljske postrojbe, autor nam prikazuje da su upravo tenkovi, a zatim i protuavionski topovi najkonzistentniji dio neprijateljeva naoružanja.

I u hrvatskim je "povijesnim" stripovima, "Borni" i "Seobi Hrvata", neprijatelj brojniji, koristi se otrovnim strijelama (Obri u "Borni") i napada hrvatsko selo u odsutnosti muškaraca da bi pobio djecu, žene i starce (Bizantinci u "Seobi").

ZAKLJUČAK

Stilom i elementima priče hrvatski nas "ratni strip" podsjeća na već viđeno: suvišno je reći da je "Superhrvoje" svojevrsan pokušaj hibridizacije stripa "Superman" i motiva "jedne nacionalne, patriotsko-ratničke priče, gdje snage dobra oličavaju hrvatski rodoljubi (...)"⁷ koje svoj potpuni izraz dobijaju tradicijom i kamenom. Proces stvaranja junaka tih stripova jednim se dijelom oslanja na lako prepoznatljive elemente pop-kulture a drugim pak na ono što će se prepoznati kao lokalno, tradicionalno ili jednom riječju "naše". Nema sumnje da je analizirane stripove moguće vidjeti i kao propagandne uratke. Takva se propaganda pokušala prilagoditi ukusu i vrijednostima velikog dijela mladih. S druge strane, stripu je svojstveno da apsorbira i na sebi svojstven način probavlja informacije iz drugih medija, što svakako valja imati na umu pri analizi, a pogotovo analizi stripova publiciranih u doba rata. Tako ćemo u stripovima otkriti odraze suvremenih kolektivnih imaginarija, no ujedno i elemente mita i mitologije koja se stvara u i oko priče.⁸ Jednom stvoreni, ti *prevoditelji imaginarnog* počinju živjeti život koji neće

⁷ Takve su, međutim, i srpske "Knindže": "Gde su super-Hrvati, tu su neizbežno i super-Srbi", navodi Čolović. "U stripovima i jednom roto-romanu (*Demoni dolaze*, "Politika", 1991) o 'Knindžama' i njihovim podvizima, savremeni srpski junaci imaju folklorna imena (Sava, Radojica, Milica, Grujica, čak i Starina Novak), predstavljeni su kao izdanci srpske vekovne borbe za slobodu, privrženi su srpskoj veri, 'svetosavlju' i vrednostima patrijarhalnog života, ali, istovremeno, imaju sve karakteristike super-junaka stripa: mafijaško iskustvo stečeno u evropskom podzemlju, vladanje svim vrstama savremenih oružja i istočnjačkih borilačkih veština, savršeno znanje stranih jezika, sposobnost da se pruruše u ma koji lik u ma kojoj stranoj zemlji i da s lakoćom komuniciraju sa najraznolikijim svetom" (Čolović, 2000:143).

⁸ Sjetimo se tema i figura koje su usko vezane uz strip i njegov izričaj: rascijepi ličnosti, dvostruki identitet ili tjelesna mutacija heroja. Dakle situacije i značajke vezane uz antropomorfnu bića s nadnaravnim sposobnostima koje je stvorio kolektivni imaginarij uz mogućnosti koje su donijele velike tehnološke promjene. Tako će od 1938. do 1961. superheroji biti simbolima jedne faze imaginarnog u kojemu dominira odnos tijelo-stroj. Njihove posebne moći su shematična ili konfliktualna, simptomatična ili definitivna asimilacija proteže potrebne da bi se integrirali sa dosad nepoznatim, stranim područjima egzistencije: sa strojem, robotom ili kiborgom.

uvijek biti u skladu s namjerama njihovih autora. Razlog je tomu što, kao što je zaključio Marcel Detienne, strip (i film) u sebi sadrži pravila mita.

LITERATURA

- BARBIERI**, Daniele (1991): *I linguaggi del fumetto*. Bompiani, Milano.
- BIBLIOTEKA GORČIN**, *Zelene Beretke*, br. 1., april 1994.
- BOUGAREL**, Xavier (1998): *De l'unification a l'écclatement. L'espace yougoslave, un siecle d'histoire*. Musee d' Histoire Contemporaine BDIC.
- ČOLOVIĆ**, Ivan (2000): *Bordel ratnika*. Biblioteka XX vek, Beograd.
- ČOLOVIĆ**, Ivan (2000): *Politika simbola*. Biblioteka XX vek, Beograd.
- CVETNIĆ**, Ratko (1997): *Kratki izlet*. Ceres, Zagreb.
- DAL LAGO**, Alessandro (1999): *Non- persone*. Feltrinelli Editore, Milano.
- DETIENNE**, Marcel (1980): *Mito/Rito*. Enciclopedia Einaudi, Einaudi, Torino.
- FREZZA**, Gino (1995): *La macchina del mito tra film e fumetti*. La nuova Italia Editrice, Scandicci (Firenze).
- GIRARDET**, Raoul (2000): *Politički mitovi i mitologije*. XX vek, Beograd.
- KRULČIĆ**, Veljko (1984): *Hrvatski poslijeratni strip*. Istarska naklada, Pula.
- MAKOVIĆ**, Zvonko (1992): "Ratni grafiti: Hrvatska 91/92", predgovor katalogu i izložbe fotografija Arifa Ključanina *Hrvatski ratni grafiti*. Zagreb: Galerija "Zvonimir".
- PIRJEVEC**, Jože (2002): *Le guerre jugoslave 1991- 1999*. Einaudi tascabili, Torino.
- SENJKOVIĆ**, Reana (2002): *Lica društva, likovi države*. Biblioteka Nova etnografija, Zagreb.
- ŠEHOVIĆ**, Feđa (1994): *Četiri vozača u Apokalipsi*. AGM, Zagreb.
- ŽUPANOV**, Josip (2002): *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

STRIPOVI

Listeš Nikola, Ercegovac Siniša - "Superhrvoje - Čovjek od kamena", Profil - Nedjeljna Dalmacija, 6. veljače, 1992.

Listeš Nikola, Ercegovac Siniša - "Superhrvoje: *Postanak*", Slobodna Dalmacija, 1992.

Katić Žarko, "Knindže - Vitezovi Srpske Krajne: *Za slobodu Srpske Krajne*", Politika, broj 2., 1991.

Maurović Andrija, S. R. Žrnovacki - "Seoba Hrvata", KIC Privlačica, Vinkovci, 1990.

"MI" † Katoličko glasilo, u *Slobodna Dalmacija*, 18 travanj, 1992

Muminović Ahmet, "Zelene Beretke", Strip biblioteka Gorčin, broj , 1994.

Savić Dragoljub - "Knindže - Vitezovi Srpske Krajne: *Po zapovesti kapetana Dragana*", Politika, broj 1., 1991.

Talijančić Boris, Povijest Hrvata u stripu - "Borna- Jesen Avara", Školske Novine - Zagreb, 1996.

Plavi Zabavnik, brojevi 1-6, 1992:

Bartolić Štef, "Mudraci", broj 3 i 5.

Cal/Miki, "Čistači", broj 6.

Dabo-Dasa Joakim, "Vatreno pranje", broj 1.

Devlić Radovan, "Priča o kacigi", broj 2.

Dragičević/Sudžuka, "Savjest", broj 4.

OSTALO

Horvat-Pintarić Vera. 1991. "Krvavi koncert na hrvatskim bojištima". *Globus*, 20. prosinca, 59.

Horvatić Dubravko, Skorzet Krešo. 1992 "Hrvatine stoljećima", slikovnica - Bojalica. Društvo "Naša djeca". Zagreb.

Vjesnik- članci od 1. veljače 1991. do 31. prosinca 1995.

Slobodna Dalmacija- članci od 1. Veljače do 31. prosinca 1995.

<http://comics.cro.net/inter02.html>

CROATIAN COMICS IN THE 1990S

Summary

The paper analyses eight comics published in 1990s in Croatia; they make up the whole material the author managed to gather. They can be divided into three thematic groups: superheroes, antiheroes and comics with the message. The aim was to show that comics have their own way of dealing with the topics present in other media as well. Therefore, in this case, we encounter the topics of war, the image of warriors and enemies, but also certain idealisation of the Croatian history, in which the Croats are shown as wiser, wittier and more learned or, in a word, better than the nations they have had contact with. These topics are the dominant ones. The Croatian war comics will thus remind us of already seen elements that are considered to be "ours" or "local". The elements of pop culture, politics and historical revisionism have been added on top, so that it is possible to observe and analyse comics as propaganda for the young that also reveal the reflection of the collective imagery of the 1990s in Croatia.

Keywords: Croatia / comics / 1990s